

1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες

Αρ. 1 (2021)

Τόμος Πρακτικών 1ο Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο "Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες: Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις – Αντιλήψεις – Σενάρια – Προοπτικές – Προτάσεις

Εναρκτήρια Ομιλία Συνεδρίου

Αλιβίζος (Λοΐζος) Σοφός

doi: [10.12681/online-edu.3207](https://doi.org/10.12681/online-edu.3207)

Εναρκτήρια Ομιλία Συνεδρίου

Αλιβίζος (Λοΐζος) Σοφός
Isofos@aegean.gr
Καθηγητής Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Αγαπητές/οι φίλες και φίλοι, συναδέλφισσες και συνάδελφοι, χαίρομαι ιδιαίτερα που βρίσκομαι μεταξύ έγκριτων συναδέλφων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, ειδικών με το θέμα του συνεδρίου, αλλά και με μάχιμους συναδέλφους εκπαιδευτικούς που βίωσαν αυτή την κρίσιμη περίοδο του COVID-19, κατέγραψαν τις εμπειρίες τους και έχουν να συνεισφέρουν πολλά στο συνέδριό μας.

Όταν αρχίσαμε να δουλεύουμε την ιδέα για τη διοργάνωση του Συνεδρίου, η αγωνία μας ήταν στραμμένη στο τι συνέβη το διάστημα των περίπου 2 μηνών, στην εκπαιδευτική κοινότητα, στα σχολεία μας, στους μαθητές, στους γονείς. Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, η ομάδα εργασίας MediaPedagogy οργάνωσε διαδικτυακά επιμορφωτικά σεμινάρια στα οποία πήραν μέρος εκατοντάδες εκπαιδευτικοί. Μας ενδιέφερε λοιπόν να μάθουμε πώς η εκπαιδευτική κοινότητα βίωσε αυτήν την απροσδόκητη υγειονομική κρίση και πώς αυτή με τη σειρά της επηρέασε την εκπαιδευτική διαδικασία. Καταλήξαμε λοιπόν να ξεκινήσουμε ένα διάλογο μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων, τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό. Αυτή η πρόθεσή μας αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση του προγράμματος του συνεδρίου που περιέχει τις ακόλουθες θεματικές ζώνες:

1η ζώνη: Η θεματική ενότητα της 1^{ης} ζώνης με 3 εισηγήσεις, είναι αφιερωμένη σε τρεις διακεκριμένους κεντρικούς ομιλητές, στον έγκριτο Αριστοτέλη Ράπτη, ομότιμο καθηγητή του ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ και γνωστό σε όλους μας στην Ελλάδα για το έργο του που σχετίζεται με την παιδαγωγική αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαιδευτική διαδικασία, στον διακεκριμένο Καθηγητή Michael Grahame Moore από το πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας, γνωστό για τη θεωρία που διατύπωσε για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως συναλλακτική απόσταση και ιδρυτή του επιστημονικού περιοδικού (The American Journal of Distance Education), και στον Tony Bates, Ανώτερο Σύμβουλο της Σχολής Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης του Πανεπιστήμιο Ryerson, Ερευνητικού Συνεργάτη του Contact North στο Οντάριο του Καναδά και διεθνή σύμβουλο στη διαχείριση και το σχεδιασμό της διαδικτυακής και ψηφιακής μάθησης. Χαιρετίζουμε τον Δρ. Χρίστο Δήμα, υφυπουργό ανάπτυξης και επενδύσεων με τομέα ευθύνης την έρευνα και την τεχνολογία, πρώην διδάσκοντα του πανεπιστημίου του Leicester με πληθώρα δημοσιεύσεων στον τομέα αναφοράς του και χαιρόμαστε για την συνεισφορά του στο συνέδριό μας.

2η ζώνη: Η Διεθνής Πρακτική την εποχή του COVID-19 με 8 εισηγήσεις, φιλοξενεί συναδέλφους ερευνητές από άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Αυστρία, Πορτογαλία, Μεγάλη Βρετανία, Κύπρος), οι οποίοι θα μας παρουσιάσουν τα μέτρα, τη φιλοσοφία τους και τις πρακτικές που εφαρμόστηκαν αυτή την περίοδο. Χαιρόμαστε επίσης και για την συμμετοχή του Cedefor, του αποκεντρωμένου οργανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

3η ζώνη: Περιλαμβάνει εισηγήσεις μελών ΔΕΠ και αποτελεί ένα φόρουμ 14 μελών ΔΕΠ πανεπιστημίων, καθηγητών, συναδέλφων που εστιάζουν στο θέμα του Συνεδρίου, διαφωτίζοντας το ο καθένας από τη δική του οπτική.

4η ζώνη: Εκτείνεται σε 7 παράλληλες αίθουσες με 73 εισηγήσεις από την εκπαιδευτική κοινότητα. Σε αυτήν διαμορφώνεται το βήμα για τους εκπαιδευτικούς, προκειμένου να καταθέσουν το σκεπτικό με το οποίο οργάνωσαν τις διδασκαλίες τους, τις διαπιστώσεις και αποτιμήσεις, τα συμπεράσματα στη βάση των “έκτακτων” πρακτικών που εφάρμοσαν, και να τοποθετηθούν σε θέματα σχεδιασμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας, οργάνωσης της λειτουργίας του σχολείου, υποστήριξης της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, του τρόπου λειτουργίας δομών μη τυπικής εκπαίδευσης κ.α.

5η ζώνη: Περιλαμβάνει 14 επεξηγηματικά εργαστήρια που πλαισιώνουν την ψηφιακή μάθηση και δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να παρακολουθήσουν κρίσιμα βήματα και διαδικασίες για τη δημιουργία ψηφιακών περιβαλλόντων μάθησης.

Το εγχείρημα αυτό αποτέλεσε για εμάς μεγάλη πρόκληση. Η μεγάλη συμμετοχή στο Συνέδριο μας έκανε να επαναπρογραμματίσουμε τη δομή και την οργάνωση του, που ενώ αρχικώς τη σχεδιάζαμε για περίπου 500 άτομα, τελικά είχε πάνω από 4.000 συμμετοχές. Στηριζόμενοι στις δυνάμεις της ομάδας των ερευνητών μας και στην εθελοντική συνεισφορά μεταπτυχιακών φοιτητών, βάλαμε συλλογικά τον πήχη ψηλά και πειραματιστήκαμε και οι ίδιοι με εναλλακτικές μορφές ψηφιακής επικοινωνίας, όπως το video streaming ως κανάλι συμμετοχής μεγάλου αριθμού ενδιαφερομένων.

Επιτρέψτε μου σε αυτό το σημείο, ως υπεύθυνος διοργανωτής του Συνεδρίου, να αναφερθώ με τη μορφή σύντομων τοποθετήσεων σε 10 θέσεις, που είναι κεντρικές για τον διάλογο που θα αναπτύξουμε τις επόμενες ημέρες:

1. Η συνειδητοποίηση του έκτακτου: Οι περισσότερες χώρες ανάπτυξαν ένα έκτακτο σχέδιο αντιμετώπισης των συνεπειών της επιδημίας COVID-19 σε διάφορους τομείς. Έτσι ορθώς και η Ελλάδα προσπάθησε να συνεχίσει την εκπαιδευτική διαδικασία με την προσέγγιση «Μαθαίνουμε στο σπίτι». Ωστόσο, επειδή γνωρίζουμε ότι οι έκτακτες καταστάσεις δεν ακολουθούν τον κανόνα, καταλαβαίνουμε ότι η προσέγγιση «Μαθαίνουμε στο σπίτι» δεν μπορεί να ταυτιστεί με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ως συγκεκριμένη μεθοδολογία. Επιτρέψτε μου την αναλογία: Αν δεν ξέρουμε να κολυμπάμε και πέσουμε στη θάλασσα, προφανώς γιατί προσπαθούμε να σωθούμε, δεν σημαίνει ότι ξέρουμε κολύμπι, πόσο μάλλον μια συγκεκριμένη τεχνική της κολύμβησης. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την έκτακτη πραγματικότητα που βιώσαμε.

2. Η οριοθέτηση της πραγματικότητας: Από τη φιλοσοφία γνωρίζουμε ότι κάθε όρος έχει ένα εύρος και μια σημασία. Όταν χρησιμοποιούμε πληθωριστικά το εύρος ενός όρου, η σημασία του συρρικνώνεται. Με άλλα λόγια όταν ένας όρος αναφέρεται σε πολλά, τότε στο τέλος δεν σημαίνει τίποτα. Επειδή αυτό συμβαίνει την περίοδο του COVID-19 με τον όρο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, που άλλοτε σημαίνει eLearning, άλλοτε διατηρούμε επικοινωνία από το σπίτι, άλλοτε «μαθαίνουμε στο σπίτι», θέλουμε στο Συνέδριο μας να διαφωτίσουμε τι ακριβώς έχει γίνει στην εκπαιδευτική κοινότητα προσδιορίζοντας πιο εστιασμένα την πραγματικότητα που εφάρμοσαν και βίωσαν οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές και οι γονείς και, αν αυτό σχετίζεται με την εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

3. Εκπαίδευση και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Η εκπαίδευση είναι μία, οι προσεγγίσεις της πολλές. Μια από αυτές είναι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση που αποτελεί ολοκληρωμένη θεώρηση με διαφορετικές προσεγγίσεις με μεθοδολογίες που εφαρμόζονται παγκοσμίως υπηρετώντας ειδικές και συγκεκριμένες συνθήκες. Η εξ

αποστάσεως εκπαίδευση, όπως και κάθε εκπαίδευση, είναι λάθος να ταυτίζεται με ατεκμηρίωτο αυτοματισμό με την τεχνολογία, με πλατφόρμες τηλεδιάλεξης και web 2.0 εργαλεία.

4. Το σημαντικότερο σε κάθε εκπαίδευση: Κάθε εκπαίδευση, είτε δια ζώσης είτε εξ αποστάσεως, έχει τρία υποσυστήματα: α) το περιεχόμενο, β) το μέσο και γ) το επικοινωνιακό πλαίσιο. Και τα τρία είναι απαραίτητα για την τεκμηριωμένη λειτουργία της. Σε περιόδους πίεσης και έκτακτης ανάγκης, εύλογα, περιοριζόμαστε στο άμεσο, σε αυτό που είναι πιο εύκολα ορατό, το τεχνολογικό μέσο και εν μέρη στο περιεχόμενο. Αυτό συνέβη και στην περίοδο της πανδημίας. Ωστόσο, η ουσιαστική εκπαιδευτική διαδικασία θα πρέπει να αναφέρεται κυρίως στο επικοινωνιακό πλαίσιο, που συμπεριλαμβάνει τη διάδραση, την αγωγή και την κοινωνικοποίηση, γιατί αυτό αποτελεί τη βάση και την κινητήριο δύναμη, για την ενασχόληση και την εργασία του μαθητή με το περιεχόμενο.

5. Η καινή βαρύτητα της τεχνολογίας στην εκπαίδευση: Κάθε τεχνολογία, κάθε τεχνούργημα είναι ουδέτερο. Όπως για παράδειγμα το σφυρί, έτσι κάθε άλλο τεχνούργημα, ανάλογα με την πρόθεση και την ικανότητα χρήσης του, επιτρέπει ποικίλες δυναμικότητες. Αυτές χρειάζονται ένα πλαίσιο αναφοράς ως προϋπόθεση, π.χ. να ξέρει κανείς, τι θέλει να κάνει, πώς να το χρησιμοποιήσει, τι να ζητήσει, πού θα το ψάξει, πώς θα το αξιολογήσει τα ευρήματα, τι θα συμπεράνει καταληκτικά; Αν βάλεις για παράδειγμα κάποιον σε μία ιατρική βιβλιοθήκη δεν σημαίνει ότι αυτομάτως μπορεί να αξιοποιήσει την βιβλιοθήκη ή το διαδίκτυο ως επαγγελματίας γιατρός.

6. Προσβασιμότητα και διαθεσιμότητα δεν ταυτίζονται: Κάθε εποχή είναι άμεσα συνυφασμένη με την τεχνολογία της. Η δική μας είναι συνδεδεμένη με τα ψηφιακά, τεταρτογενή μέσα. Αυτό δε σημαίνει ότι επειδή υπάρχει γενικότερα η τεχνολογία, όλοι μας μπορούμε να την κατανοήσουμε ή ακόμα να την αξιοποιήσουμε. Αυτό διαπιστώθηκε ολοφάνερα στο διάστημα της τηλεκπαίδευσης που διανύσαμε. Η προσβασιμότητα λοιπόν, δεν μπορεί να ταυτιστεί με την υποκειμενική διαθεσιμότητα.

7. Η σημασία της διαφορετικότητας και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Όλοι μας γνωρίζουμε ότι κάθε μαθητής έχει διαφορετική βιογραφία, διαφορετικό γνωστικό υπόβαθρο, διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικά ενδιαφέροντα. Δυστυχώς όμως δεν αναγνωρίζουμε το γεγονός ότι αυτό που ισχύει για τους μαθητές, ισχύει και για τους εκπαιδευτικούς, τις σχολικές μονάδες και τους γονείς. Θα πρέπει όμως να το λάβουμε σοβαρά υπόψη μας για τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών και επιμορφωτικών διαδικασιών, για την παροχή κινήτρων και για την κατανόηση των δυσκολιών εφαρμογής έκτακτων μορφών διδασκαλίας με ψηφιακά μέσα, ακόμα και στην περίοδο της τηλεκπαίδευσης.

8. Αρρητες ιδεολογίες στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Οι πρακτικές εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, όχι μόνο σε έκτακτες περιόδους, εμπεριέχουν ιδεολογίες και βασίζονται σε πολιτικές αποφάσεις για την εκπαίδευση, ενδεικτικά αναφέρω τέσσερις εστιάσεις:

1. πρακτικές συνέχισης/διασφάλισης της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με εστίαση στη μη διακοπή
2. πρακτικές συμπληρωματικής εκπαίδευσης, με εστίαση στη στήριξη και την αντιστάθμιση ανισοτήτων

3. πρακτικές αυτόνομης εκπαίδευσης με στόχο την παροχή εκπαίδευσης με ταυτόχρονη μείωση του κόστους, με εστίαση στο οικονομικό όφελος
4. πρακτικές ευρύτερης ψηφιακής μάθησης με στόχο την οργανωτική και συστημική αναδιοργάνωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, και εστίαση στην ποιότητα της διδασκαλίας και την ολοκληρωμένη παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Η πρώτη σχετίζεται με τη βιωμένη εμπειρία που είχαμε. Η δεύτερη είναι υποστηρικτική για τον μαθητή. Η τρίτη προσέγγιση είναι η συντηρητική, καθοδηγητική, που συνδέει άμεσα τα επιθυμητά αποτελέσματα της εκπαίδευσης με τα οικονομικά οφέλη. Συχνά αποσκοπεί στη βελτιστοποίηση της επίδοσης των μαθητών, αναπαράγοντας συμπεριφοριστικές πρακτικές διδασκαλίας σε διαδικτυακά περιβάλλοντα. Ενδιαφέρον για την εκπαίδευση, υπό τη δική μας θεώρηση, έχει η τέταρτη που σχετίζεται με την ποιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όπου τα ψηφιακά μέσα χρησιμοποιούνται συστημικά, ως μέσο ποιοτικής ανανέωσης, μέσα από την αποσταθεροποίηση της υφιστάμενης κατάστασης και αναδιοργάνωσης της σχολικής μονάδας, των περιβαλλόντων μάθησης, της μαθησιακής κουλτούρας, της επικοινωνίας με τους γονείς και της ενίσχυσης της ποιότητας της διδασκαλίας

9. Νέα κουλτούρα για την ψηφιακή μάθηση: Αυτή η προσέγγιση συνοδεύεται από μία νέα αντίληψη για τη διδακτική, ως προετοιμασία περιβαλλόντων εργασίας και μάθησης με κατεύθυνση την διεπιστημονική διερεύνηση και επίλυση επίκαιρων κοινωνικών και επιστημονικών θεμάτων και τη δημιουργικότητα, αξιοποιώντας βασικές παιδαγωγικές αρχές, όπως το διαφοροποιημένο εκπαιδευτικό περιβάλλον, την αυτορρυθμιζόμενη μάθηση, συνεργατικές διαδικασίες, παραγωγή προϊόντων ή λύσεων. Τα ψηφιακά μέσα στηρίζουν τον μαθητή να ερευνά, να οικοδομεί ένα αυτόνομο πλαίσιο αναζήτησης, να είναι ικανός να μαθαίνει μόνος του και να δημιουργεί νέα γνώση σημαντική για τον εαυτό του και για τον συνάνθρωπό του. Σε αυτή τη λογική, το ψηφιακό εκπαιδευτικό υλικό έχει νόημα όταν στοχεύει στην ενεργοποίηση της μαθησιακής διαδικασίας. Τα ψηφιακά υλικά, οι διαδικτυακές πλατφόρμες και οι υπηρεσίες τηλεδιάλεξης δεν βελτιώνουν την εκπαιδευτική διαδικασία παρά μόνο σε συνδυασμό με ανοιχτά περιβάλλοντα μάθησης και προσεγγίσεις διδασκαλίας, που μας είναι γνωστά από την προοδευτική Παιδαγωγική εδώ και 100 χρόνια, όπως για παράδειγμα τον J. Dewey, Kilpatrick κ.α.. Το ανάλογο ισχύει και για την αξιολόγηση των μαθητών.

10 Η ψηφιακή μάθηση μετά τον Κορονοϊό - Κάθε κρίση αφήνει ίχνη συστημική ρήση (ή μια φορά μονάχα φτάνει να ραγίσει το γυαλί, λαϊκή ρήση): Το αποτόπωμα του COVID-19, έχει επιδράσει στην εκπαιδευτική κοινότητα. Ενώ για δεκαετίες υπήρχε ένα ταμπού και δεν γινόταν λόγος για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση στα σχολεία, σε μια νύχτα, όλα γυρίζουν γύρω από αυτήν. Αρκετοί είναι οι εκπαιδευτικοί που και σήμερα, μετά την λήξη της καραντίνας, αξιοποιούν κάποια πλατφόρμα, κάποιο βίντεο ή σύστημα τηλεδιάσκεψης. Βέβαια μετά το άνοιγμα των σχολείων, για τον μήνα Ιούνιο, οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν τη πίεση να διδάξουν συγκεκριμένη ύλη ούτε πιέζονται από τον χρόνο. Η συνέχεια ή όχι των μέχρι τώρα πειραματισμών και προσπάθειών θα εξαρτηθεί από τον αν θα υπάρξει ένας γενικότερος σχεδιασμός.

Από τις παραπάνω τοποθετήσεις γίνεται αντιληπτός ο κρίσιμος ρόλος της πολιτείας για τις εκπαιδευτικές επιλογές: η έξοδος, μερική ή ολική, από την περίοδο COVID-19, μας καλεί για απολογισμό, αποτίμηση και αποφάσεις για το μέλλον. Η πολιτεία καλείται να

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

πάρει αποφάσεις, ζυγίζοντας τις εναλλακτικές σε περισσότερα επίπεδα. Αναφέρω οκτώ διλήμματα σε διπολικό σχήμα, συνειδητά για να προκληθεί στη συνέχεια διάλογος και όχι γιατί δεν θεωρώ ότι για κάθε ζήτημα δεν υπάρχουν περισσότερες επιλογές:

1. **Επιμόρφωση:** Θα επιμορφώσει τους εκπαιδευτικούς με ουσιαστικό τρόπο, μέσω ενδοσχολικών δράσεων, ή με ενημερωτικό/εγκυκλοπαιδικό τρόπο;
2. **Αναλυτικό πρόγραμμα:** Θα εντάξει θεσμικά στο αναλυτικό πρόγραμμα, οριζόντια, μορφές ψηφιακής εκπαίδευσης ή θα παραμείνει στη διδασκαλία των ΤΠΕ ως διακριτό γνωστικό αντικείμενο;
3. **Κοινωνική ευαισθησία και συμπερίληψη:** Θα δρομολογήσει πρακτικές συμπληρωματικής εξ αποστάσεως μάθησης για τη στήριξη των μαθητών ή θα εφαρμόσει την τηλεδιδασκαλία αναπαράγοντας τις γνωστές εκπαιδευτικές ανισότητες που επιδρούν αρνητικά στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες;
4. **Μαθησιακή κουλτούρα και εκπαιδευτικός σχεδιασμός:** Θα ενισχύσει προσεγγίσεις που στηρίζουν την αυτορρυθμιζόμενη μάθηση, τη διερεύνηση, τη δημιουργικότητα και την ανάπτυξη ανώτερων γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, ή θα υιοθετήσει μοντέλα τηλεδιδασκαλίας, που διατηρούν κατευθυντικές και συμπεριφορικές προσεγγίσεις;
5. **Οικονομική σκοπιμότητα:** Θα αξιοποιήσει πρακτικές εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ως μέσο ποιοτικής ανανέωσης της εκπαίδευσης ή για την επίτευξη οικονομίας κλίμακος;
6. **Μοντέλο ανάπτυξης σχολικής μονάδας:** θα αντιμετωπίσει ολιστικά και συστημικά την αναδιοργάνωση όλων των υποσυστημάτων του σχολείου (μαθητές, εκπαιδευτικούς, γονείς, δομές κ.α.) ή θα προτάξει μεμονωμένα την τεχνολογική διάσταση, όπως ψηφιακές πλατφόρμες και υπηρεσίες τηλεδιάσκεψης κ.α.
7. **Ψηφιακή μάθηση και σχολική νομοθεσία:** Θα επιτρέψει νέες πρακτικές ψηφιακής μάθησης, π.χ. mobile Learning, μικτή μάθηση, ανοικτές εκπαιδευτικές πηγές και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο με στόχο την ανάπτυξη ανοικτών μορφών εκπαίδευσης ή θα διατηρήσει θεσμικές ρυθμίσεις που εστιάζουν στην εργαλειακή ένταξη της τεχνολογίας και σε παραδοσιακές δομές στατικών εργαστηρίων υπολογιστών.
8. **Μελλοντική πρόνοια μέσα από διάλογο:** θα διαμορφώσει ένα κοινά αποδεκτό πλαίσιο με πρακτικές μέσα από τον διάλογο με τα Παιδαγωγικά Τμήματα και την εκπαιδευτική κοινότητα ΔΟΕ, ΟΛΜΕ ή θα συνεχίσει την μονομερή έκτακτη αντιμετώπιση ανάλογων μελλοντικών κρίσεων;

Σε όλα αυτά τα ζητήματα που προκύπτουν προσδοκούμε αναλύσεις, ερμηνείες, προτάσεις από όλους τους συμμετέχοντες στο Συνέδριο.

Ευχαριστώ από καρδιάς όλα τα μέλη της ερευνητικής ομάδας και τους μεταπτυχιακούς φοιτητές για την υπέρβαση που έκαναν τους τελευταίους δυο μήνες προκειμένου να διοργανώσουμε το Συνέδριο.

Τέλος, ευχαριστώ τους συναδέλφους από την επιστημονική επιτροπή που στήριξαν ακαδημαϊκά αυτό το εγχείρημα. Εύχομαι καλή επιτυχία στον ακαδημαϊκό διάλογο.